

Spriten ständigt närvarande

Fyra feministiska förebilders syn på alkoholfrågan

Författare Anna Carlstedt, Anna Sjöström, Frida Ohlsson Sandahl

Redaktör Josefine Larsson

Omslag Annie Beckman

Stockholm 2016

ISBN 978-91-7611-582-4

Utgiven av tankesmedjan Nocturum och KSAN

Förord

Fyra helt olika personer, från helt olika tidsperioder. Drottning Kristina, som levde under 1600-talet i Europas toppskikt, Emilie Rathou som kämpade för kvinnlig rösträtt omkring sekelskiftet 18-/1900, Marty Mann som var en av de första kvinnorna i Anonyma Alkoholister i USA och Astrid Lindgren som verkade som känd författare, båda dessa aktiva under 1900-talet. Fyra människor som gick sina egna vägar och inte tvekade att sticka ut hakan i ämnen de brann för. Alla fyra har också satt ord på och framfört sina perspektiv på alkoholfrågan. Tankar och åsikter som inte direkt var normen i det samhälle de levde i, men som säkerligen påverkade människor som hörde om dem på olika sätt.

Genom dessa uttryck kan de fyra som porträtteras i denna skrift ses som feministiska förebilder. Även om ingen av dem använde denna terminologi om sig själva, verkade de för att förändra kvinnorollen i samhället. De har alltså utmanat flera normer på samma gång.

Anna Carlstedt, Frida Ohlsson Sandahl och Anna Sjöström är tre kunniga skribenter som valt att fördjupa sig i dessa människoöden för tankesmedjan Nocturum och KSAN:s räkning. Anna Carlstedt är fil. dr och har bland annat skrivit boken *Furstinnan och stjärntydaren* om Drottning Kristina och två andra renässansregenters förhållanden till sina astrologer. Frida Ohlsson Sandahl har senast skrivit boken *Inkludera*, som handlar om jämställdhet och hbtq i organisationer. Anna Sjöström kallar sig Promilletanten, arbetar med alkohol- och drogrehabilitering både i Sverige och Skottland och har skrivit boken *Promille*.

Denna skrift kom till delvis för att väga upp överskottet av manliga författare som tecknar porträtt av andra män. Men främst givetvis för att berätta om fyra personer som förtjänar sin tydliga plats i historien. KSAN, Kvinnoorganisationernas Samarbetsråd i Alkohol- och Narkotikafrågor, brinner för att tillgängliggöra kvinnoperspektivet kopplat till alkohol och andra droger. Tankesmedjan Nocturum har som uppgift att ge nya perspektiv på alkoholfrågan och är därför en naturlig arena för detta ämne.

Stockholm, våren 2016

Josefine Larsson,
Verksamhetsansvarig för Tankesmedjan Nocturum

Leena Harake,
Kanslichef för KSAN

Drottning Kristina och Emilie Rathou

Normkritiska queerhjältar före sin tid

Av Anna Carlstedt, fil. dr.

Normkritik	Ifrågasättande av en norm (från latinets <i>norma</i> 'rättesnö- re', 'regel'), det vill säga det "normala" eller godtagna beteendet i t ex en social grupp, praxis. Omfattar även påbud om hur man bör handla eller om hur något bör vara beskaffat eller organiserat.
Queer	Från engelskans <i>queer</i> 'konstig', 'excentrisk', 'homosexu- ell', ett begrepp som kan ha flera betydelser, men som i grunden innebär ifrågasättande av (heteronormen).
Hjälte	En beundransvärd person som utför stordåd.
Kristina	(Christina) 1626-1689, Drottning av Sverige 1644-54.
Emilie Rathou	1862-1948, nykterhets- och kvinnoförkämpe.

Ur *Nationalencyklopedin*

Ibland beskrivs begreppen "normkritik" och "queer" som något ganska nytt. Men så länge det funnits en civilisation, och därmed normer, så har det också alltid funnits personer som brutit mot dessa och som därmed inte passat in. Inte sällan har dessa "konstiga" eller "avvikande" personer brutit ny mark och bidragit till utvecklingen. Ofta har de varit kvinnor som haft stor betydelse för eftervärlden men som kanske ändå inte fått så mycket utrymme i historieböckerna. Detta gäller också när vi skriver nykterhetens historia. De har alltid funnits där, kvinnorna som ifrågasatt alkoholnormen och därmed hela det etablerade samhället.

I den här artikeln vill jag berätta om två av dem. De var nykterister, de bröt mot alla möjliga normer och de har kommit att bli förebilder för många andra modiga, ifrågasättande kvinnor. De var fantastiska: Begåvade, kraftfulla, karismatiska ledarförmågor pionjärer. Men de kunde också, som de flesta av oss, vara besvärliga. De var nyckfulla, krävande, högljudda. Eftersom de var före sin tid hängde omgivningen inte med i svängarna och de betraktades som onormala, rentav vrickade. Men de öppnade dörrar (eller snarare sparkade in dem med ett målinriktat brak) för många som ville gå i deras fotspår, och de gör så än idag. Den ena, vår drottning Kristina (1626-89), har det skrivits hyllkilometer om. Jag kommer därför att uppehålla mig mindre vid henne än vid den andra, Emilie Rathou (1862-1948), som är mera av en doldis.

Låt oss därmed, innan vi bekantar oss med Rathou som levde i folkrörelsernas barndom,

först bara göra en kort resa tillbaka till Stormaktstiden.

Året är 1633. Gustav II Adolf, ”Lejonet från Norden”, den store krigarkonungen, symbolen för vår stormaktstid, har stupat i november förra året, i den berömda dimman på ett lerigt slagfält under 30-åriga kriget. Men hans kropp har på grund av logistikproblem och annat krångel inte förts hem till Sverige förrän i augusti året därpå, och då till Nyköpings slott. Begravningen skulle inte komma att ske förrän långt senare.

Kristina är vid det här laget sju år gammal. Hennes mor, drottning Maria Eleonora, hade fått ett antal missfall innan det till slut kom ett barn – Kristina – som överlevde. Gustav Adolf bestämde sig för att uppfostra sin enda dotter till en kraftfull furste. Hon dyrkade sin far, och hans död var naturligtvis en katastrof för henne liksom för hela riket. Kristina installeras vid denna tid i Nyköping tillsammans med sin mor, skör redan innan av alla döda barn och andra motgångar. Drottningen är fullständigt nedbruten av sorg trots att det gått över ett halvår sedan dödsbudet kom från krigsskådeplatsen i Lützen. På slottet i Nyköping har Maria Eleonora därför låtit klä in hela sin våning med svarta tyger, som också täcker fönstren. Här vill hon hålla Kristina, bildligen kvävd av moderns gråt som kan pågå i dagar. Det fanns absolut ingenting att förströ sig med. Att läsa är omöjligt eftersom drottningen bara tillåter enstaka facklor som kastar ett flämtande sken över de dystra rummen. Dessutom serveras det enbart öl och vin att dricka. Vatten förekommer inte. Kristina lider av uttorkning eftersom hon vägrade dricka det som finns på borden. Till slut upptäckte hon att hennes mor har ett ämbar med regnvatten stående vid sitt toalettbord. Vattnet är avsett att tvätta ansiktet i, men Kristina smyger sig dit och dricker girigt. Maria Eleonora kommer på henne och piskar henne med ris för att lära sin dotter att lyda.

Man lyckas till slut lirka med drottningen så att Kristina får svagdricka istället för vin och öl, men vatten tillåts hon aldrig förtära.

Att få dricka så mycket vatten hon ville kom därför att bli något som Kristina livet ut räknade till en furstes privilegier. Hon ansågs märklig för att hon inte drack alkoholhaltiga drycker. Friskt vatten var ju dessutom ofta en bristvara. Men att göra som alla andra låg inte för Kristina. Hennes nykterhet kom att bli till hennes fördel i många situationer under hennes långa liv, då hon kunde hålla huvudet kallt när omgivningen ägnade sig åt dryckenskap och festligheter vid olika hov urartade i fylleslag.

Hon gick sin egen väg när det gäller det mesta. När Kristina regerat i tio år gjorde hon som bekant något otänkbart: Hon abdikerade, och lyfte själv Svea Rikes krona från sitt huvud vid en ceremoni i Uppsala Domkyrka 1654. Men inte nog med detta. Kristina, dotter till Gustav II Adolf (som kallades protestantismens främste försvarare), konverterade till katolicismen, lämnade landet och slog sig ned i Rom. Och detta under en tid då katoliker knappt kunde visa sig öppet på Stockholms gator. Vid det laget hade hon redan, under många år, gjort sig skyldig till det kanske svåraste normbrottet man kan tänka sig för en kvinna: Hon hade vägrat att gifta sig. Genom detta hade hon också vägrat lösa frågan om tronföljden. Till slut hade hon i alla fall gett med sig på den punkten, och utsett sin kärlekskranke kusin Karl till arvinge.

Om drottning Kristina hade fått träffa Emilie Rathou är det möjligt att tycke uppstått. Den senare kom att bli en av våra mer färgstarka personligheter som kämpade för ett totalför-

bud mot alkohol i Sverige. Rathou var också en av många som bidrog till det demokratiska genombrottet i vårt land.

Född 1862 anslöt hon sig till nykterhetsrörelsen 20 år innan kvinnor mera allmänt började ägna sig åt nykterhetsarbete. Hon var den första kvinna som framträdde vid en 1 maj-demonstration, 1891 på Gärdet i Stockholm. Hon talade där om kvinnan och den politiska rösträtten drygt tio år innan någon förening för kvinnans rösträtt hade bildats. Som pionjär inom dessa områden stötte hon såklart på patrull men hon lät sig inte hejdas. Hon skaffade sig ett yrke som lärare och började arbeta i en tid full av sociala, ideologiska och politiska motsättningar.

Den som vill fördjupa sig i hennes liv och leverne rekommenderas en titt i *Blå boken*, också kallad *Nykterhetsfolkets kalender*, som gavs ut av Nationaltemplarorden. I årgång 1934 finns en längre artikel om Rathou, spänstigt författad av Matilda Widegren som kallar henne ”vägrödjare”:

Bland vägrödjare har Emilie Rathou sin givna plats. Få kvinnor ha så oförväget börjat upparbeta obruten mark och rödja undan bland fördomarnas vildsnår.

Likt de flesta samtida unga flickor med intellektuella intressen — hon föddes i Karlskrona 1862 — valde fröken Rathou lärarinnebanan, den enda som då praktiskt taget stod öppen för svenska kvinnor. Hon genomgick ett seminarium och tjänstgjorde en kortare tid som e. o. folkskollärarinna. Men Emilie Rathous rättfärdighets-krav och glödande energi kunde ej nöja sig med den långsamma arbetstakt som en samhällsförbättrare måste finna sig i, då det gäller att reformera genom skolan.

Hon kände ett starkt behov att göra sin insats direkt i det samhälleliga livet. Kvinnofrågan blev hennes stora intresse redan under de första ungdomsåren. Tidigt hade hon även insett, att dryckenskapslasten var vårt folks farligaste fiende och lärt sig se sammanhanget mellan denna och den ”moral” som ger mannen rättighet att neddraga kvinnorna, särskilt den s. k. underklassens, i namnlös olycka. När hon sökte påvisa detta, måste hon angripa en del ”konventionella nutidslögner”, och hon blev då liksom många andra framsynta reformivrare stämplad som samhällsvådlig.

Hon drogs till folkrörelsernas radikalaste riktningar. Emilie Rathou kunde inte tåla anblicken av onyktra personer på gator och i sällskapsliv. Hon såg ett samband mellan superi och kvinnoförtryck och tog upp kampen mot båda. 1884 gick hon in i godtemplarlogen, året därpå tog Rathou storlogegraden, blev barntempelledare och den första kvinnan i Västmanlands distriktsråd av IOGT. Hon lämnade då läraryrket och en säker inkomst för att, liksom bland andra Dan Andersson, bli resetalare för IOGT på heltid. Hennes arvode

var tre kronor om dagen, och hon blev den första kvinnan även på detta uppdrag när hon kuskade land och rike kring. Hon rörde upp heta känslor från talarstolen, och flera gånger fick man ordna med polisbevakning. Många ville se henne arresterad och anklagde henne bland annat för att svära och skapa oro. Men andra älskade henne och hon väckte skräckblandad beundran ändå upp på regeringsnivå. När Karl Staaff (1911) tillsatte den stora parlamentariska nykterhetskommittén utsåg han henne till ledamot, och 1918 tilldelades hon Illis Quorum.

Resetempot var hektiskt under alla Rathous aktiva år. Matilda Widegren skriver:

...mer än en gång måste hon ligga på hyvelspån och ej sällan bodde hon i köken. Detta var huvudsakligen fallet i det då fattiga Norrland. I rikare landskap hade man mer att bjuda på, och under en resa i Skåne fick hon elva dagar å rad äta fläsk och bruna bönor, som på den tiden var kalasmat där i trakterna.

Under drygt fem år ägde och utvecklade Rathou den radikala och nykterhetsvänliga tidningen Dalmasen från lokalorgan till rikstidning med namnet Svenska medborgaren Dalmasen. I tidningens spalter angreps överklass och etablerad religion men även arbetarrörelsens ointresse för nykterhetsfrågan. Nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen var och förblev länge starkt mansdominerade, vilket hon högljutt kritiserade och skaffade sig många fiender.

Men hon hittade också vänner - och kärlek - i föreningslivet. Under Nordiska nykterhetskonferensen i Kristiania (nuvarande Oslo) år 1900 bevistade hon ett kvinnomöte med nykterhetsföreningen Vita Bandet. Där lärde hon känna Maria Sandström: de två kvinnorna delade sedan i nästan 50 år, som livskamrater, arbetsuppgifter och tillvarons övriga glädjeämnen och vedermödor.

Genom Vita Bandet – som hon tog till Sverige – bidrog Rathou till att radikaliserade den tidiga feminismen. De tre huvudpunkterna i rörelsens program var avskaffandet av rusdryckerna och den sexuella dubbelmoralen samt strävan efter fred. Man kämpade för en högre allmän moral, kvinnans jämställdhet med mannen på samhällets alla områden och för sociala reformer. Rösträtt var ett första steg mot samhällets omvandling. Emilie Rathou blev, via Vita Bandet som hon byggde upp, en pionjär när det gällde att ekonomisera ideella organisationers verksamhet, och när det handlade om att koppla ihop det konkreta arbetet för utsatta medmänniskor med en politisk påverkan.

Hon var en fascinerande person med skarpt intellekt, stor energi och kraftig stämma. Som talare gjorde hon enligt källorna ett outplånligt intryck. Som skribent måste man beskriva henne som ultraradikal. Som medlem av IOGT och Vita Bandet, två rörelser med kristen grund, ogillade hon ändå religion som hon ansåg fördärvade tron. Också inom kyrkan gick åsikterna om henne kraftigt isär. Vissa ville inte släppa in henne alls, och hänvisade till Bibeln ”kvinnan må tiga i församlingen”. Samtidigt kom hon att bli den första kvinna som fick tala en svensk statskyrka.

Hon var inte så lätt att hantera, med alla sina krav på omgivningen: Man skulle inte bara vara nykter och jämställd utan också ha sunda och enkla levnadsvanor med frisk luft, vatten, motion och vegetarisk kost som obligatoriska hörnstenar. Vem höll måttet i hennes ögon? Rathous egen klarhet och insikt i olika samhällsfrågor fördunklade nog ibland hennes förmåga att förstå andra och konflikter kunde inte undvikas. Det finns gott om exempel på när hon råkade i konflikt och gjorde sig omöjlig i olika sammanhang.

Men mest av allt är hon nog inspirerande: vilka frågor skulle en person som Rathou ha drivit om hon haft en ledande position inom politik och föreningsliv idag? Och vad hade inte hennes mod och energi kunnat bidra till?

EMILIE RATHOU

Marty Mann (1904-1980)

En kvinnlig pionjär på alkoholområdet

Av Anna Sjöström

På mitt skrivbord, straxt till höger om min datorskärm står sedan något år tillbaka en kristallvas med min morfars namn och inskriptionen 1958-1968. Han fick den av Sällskapet Länkarna som ville uppmärksamma att han uppnått 10 års nykterhet. Jag är mycket stolt över min morfar som sedan lyckades behålla sin nykterhet fram till sin död 1986. Min mormor, som fortfarande är livet, berättar med värme om den gemenskap som familjen hittade i föreningen och de alkoholfria fritidsaktiviteter som de deltog i. I hennes berättelser är det alltid männen som hade alkoholproblem och kvinnorna som slet för att hålla ihop familjen.

Alkoholens historia är en mycket manlig sådan. Redan i Bibelns första mosebok står det att Noa var den första människan som planterade en vingård. Vid ett tillfälle låg han berusad och blottade sig i sitt tält tills hans söner kom och täckte över honom med en mantel. Även begreppet alkoholism har starkt manliga förtecken och det är kanske inte så konstigt. Män dricker faktiskt fortfarande dubbelt så mycket som kvinnor och utvecklar därför mer problem. Att kunna dricka mycket alkohol förknippas med manlighet och styrka, så länge som det sker i kontrollerade former.

Första gången begreppet alkoholism förekommer i den vetenskapliga litteraturen är 1849 då den svenska läkaren Magnus Huss publicerade sin bok *Alcoholismus chronicus*. Det stora genombrottet för begreppet kom med framväxten av Anonyma Alkoholister i USA på 1930-talet och publiceringen av AA: stora bok som fortfarande används inom självhjälp-grupper och tolvstegsbehandling. I organisationens historiebeteckning framstår två män, Bill och Bob, som de ursprungliga grundarna och tänkarna. Få känner till att det redan från början fanns kvinnor med i rörelsen.

Den främsta av kvinnorna, Marty Mann, har haft avgörande betydelse för vår förståelse av begreppet alkoholism, att det är en sjukdom, och hur den kan behandlas.

Marty föddes 1904 i Chicago in i en överklassfamilj. Hon var dotter till den framgångsrika affärsmannen Will Mann och hans hustru Lillian. Marty växte upp tillsammans med sina tre syskon med alla de privilegier som pengar kunde köpa. Hon gick i de bästa privatskolorna och blev i tidig ålder introducerad till stadens rika kulturliv med teater, dans och konserter. På sin fritid spelade hon tennis och golf och tog ridlektioner. Hennes föräldrar gick på cocktailpartyn och spelade bridge. Tillsammans åkte familjen på semesterresor runt om i USA och Europa. Hon introducerades också tidigt till en liberal alkoholkultur. Det fanns alltid alkohol hemma, hennes föräldrar drack alkohol varje kväll och i huset fanns en generös vinkällare. Marty's föräldrar överförde sina kunskaper om hur öl, vin och starksprit skulle avnjutas. Som barn fick hon också dricka små mängder alkohol vid högtider. Men att hennes pappa drack och spelade alldeles för mycket var något som Marty's mamma

effektivt lyckades dölja för barnen under deras uppväxt.

1918 inträffade en dramatisk händelse som på ett brutalt sätt avslutade hennes sorgfria barndom och kom att prägla resten av hennes liv. Marty insjuknade akut i tuberkulos.

På den tiden var tuberkulos förknippat med fattigdom, smuts och dålig hygien. Det var otänkbart att personer från finare familjer kunde få sjukdomen. Det fanns inte heller någon effektiv medicinsk behandling. Diagnosen innebar därmed en stigmatisering och i många fall också en dödsdom. Ingen läkare kunde garantera att Marty skulle bli frisk och hennes föräldrar beslöt att skriva in henne på ett sanatorium i Kalifornien. För att kunna vara nära henne flyttade också familjen till Los Angeles och stannade där under de tre år som Martys behandling genomfördes. Marty övervann detta första utbrott av sjukdomen, men fick under sitt liv uppleva flera återfall som kom att prägla hennes liv.

1921, när Marty var 17 år, flyttade hon och hennes familj tillbaka till Chicago. Marty återupptog sina studier vid en exklusiv privatskola och återintroducerades i till familjens umgängeskrets. Med sig i bagaget hade hon erfarenheten av att drabbas av en livshotande sjukdom och få den bästa tänkbara sjukvård som kan köpas för pengar. Men också känslan av att vara socialt isolerad från sina jämnåriga. Hon lärde sig snabbt att ett par snabba drinkar var en effektiv genväg till en bättre självkänsla. Från denna ålder hade hon också fri tillgång till sin pappas vinkällare.

Marty började umgås i kretsar där unga män och kvinnor från de högre samhällsklasserna festade tillsammans och hon utvecklade snabbt en hög tolerans till alkohol. Hon fick rykte om sig att vara en partytjej och åren som följde var en virvelvind av studier, fester och utlandsresor. Samtidigt eskalerade också hennes fars alkoholism och spelberoende och 1926 tvingades han till en tidig pension på grund av sina alkohol- och spelproblem.

1927 gifte sig Marty med John Blakemore som hon lärt känna genom sitt festande. Snabbt insåg hon dock att hennes nya make hade mycket allvarliga alkoholproblem och att han drack dygnet runt. Han var också aggressiv och våldsam. Efter bara tre månaders äktenskap ansökte Marty om skilsmässa.

Hon flyttade till New York och sedan till London där hon inledde en framgångsrik karriär som journalist. Hon umgicks med författare och konstnärer i liberala kulturkretsar där alkoholen flödade. Under denna tid började hon också leva ut sin kärlek till kvinnor. 1942 mötte Mann sin blivande livspartner Priscilla Peck på varuhuset Macy's där hon lyckats få ett jobb efter en längre tid av arbetslöshet. Priscilla var en aktiv alkoholist fram till 1943 då Marty introducerade henne i AA. De förälskade sig i varandra och levde sedan tillsammans livet ut.

På ytan var Marty Mann en vacker, smart, rolig och framgångsrik ung kvinna som inte spottade i glaset. Bakom fasaden dolde sig minnesluckor, kontrollförlust och en kropp som blev alltmer svårt sargad av alkoholen. När hon till slut också började uppvisa personlighetsförändringar började hennes vänner att reagera och försökte få henne att dra ner på drickandet. Men Marty, som fostrats med en bild av den typiska alkoholisten som en fattig, nedgången uteliggare kunde inte ta till sig bilden att hon själv skulle kunna ha utvecklat problem. Hon var ju kvinna, ekonomiskt oberoende och tillhörde överklassen. Istället för att sluta dricka bytte hon ut sina vänner och under åren som följde så bytte hon umgäng-

eskrets ett trettiotal gånger. Hon började förakta sig själv, sitt utseende, sitt beteende och försökte ta livet av sig flera gånger.

Senare i livet sa Marty:

”Under de åren förstod jag inte alls vad som hände med mig. Jag sökte hjälp och försökte desperat förstå vad som var fel så att jag kunde göra något åt det. Men ingen kunde förklara för mig och ingen kunde hjälpa mig. Jag trodde själv att jag led av en allvarlig psykisk sjukdom, men kunde inte få en sådan diagnos och jag hade inga ord för att beskriva mitt tillstånd. Det enda jag visste var att jag betedde mig som att jag var galen och att jag var på väg att förstöra mig själv och dö en för tidig död. Det här var på 1930-talet. Stigmatisering av alkoholism var då, precis som nu, lika destruktiv som kraftfull som den hade varit för tuberkulos femton eller tjugo år tidigare”

1938 nådde Mann sin egen botten i New York och blev inlagd på det privata psykiatriska sjukhuset Blythewood. Det var här som hon för första gången hörde talas om Anonyma Alkoholister.

Anonyma Alkoholister, AA, hade grundats fyra år tidigare av Bill W som arbetade som aktiemäklare i New York, och Dr Bob som arbetade som läkare i Acron, Ohio. Vid den här tidpunkten hade organisationen ett tjugotal medlemmar, alla män, som stöttade varandra att hålla sig nyktra. De hade samlat sina erfarenheter och kunskaper i ett bokmanuskript och Marty's läkare hade blivit tillfrågad om han ville korrekturläsa det. Efter att själv ha läst det lånade han ut det till Marty som omedelbart kände en oerhörd lättnad. Hon var inte galen utan hade en sjukdom som kallades alkoholism. Några månader senare klev hon, som ensam kvinna, in på sitt första AA-möte i New York. Bara några år senare hade hon blivit en av de mest inflytelserika personerna i organisationen och ett av deras viktigaste ansikten utåt.

Marty's betydelse för AA:s tidiga utveckling och kunskapsspridningen om sjukdomen kan inte nog understrykas. Hon blev medlem i AA i en tidsperiod där det för många var otänkbart att en kvinna skulle kunna ha alkoholproblem. Det fanns också ett starkt motstånd inom vissa av de första AA-grupperna mot att kvinnor skulle få bli medlemmar eftersom de kunde fresta de manliga medlemmarna att inleda sexuella relationer. Som kvinna och alkoholist fick Marty kämpa för att bli accepterad och respekterad på samma villkor som männen.

Marty ägnade de första åren i AA mycket tid till att lära sig mer om sjukdomen och skapa ett nätverk med intresserade läkare och forskare inom området. Hon identifierade snabbt likheterna med det stigma och den okunskap som hade omgärdat hennes första kroniska sjukdom TBC och bestämde sig för att hitta ett sätt att nå ut med information om AA och sjukdomsbegreppet till den breda amerikanska allmänheten. Hon var också en av de vikti-

gaste personerna bakom AA snabba tillväxt på gräsrotsnivå runt om i USA och en oerhört viktig förebild för kvinnliga alkoholister.

Marty formulerade också tre viktiga punkter som än idag ligger till grund för de organisationer som hon var med och grundade:

1. Alkoholism är en sjukdom och alkoholisten är sjuk
2. Alkoholisten kan få hjälp och är värd att hjälpa
3. Alkoholism är ett folkhälsoproblem och utgör därför ett gemensamt ansvar för hela samhället

1944 bildades the National Committee for Education on Alcoholism (senare National Council on Alcohol and Drug Dependence) med Marty som deras första verksamhetschef. Från denna plattform inledde hon ett systematiskt arbete med att sprida information om sjukdomen och ställa krav på kvalitativ och tillgänglig vård. 1950 var hon en av hjärnorna bakom AA:S 12 traditioner som slogs fast på det första internationella AA-konventet. Samma år publicerades också Martys första bok *Primer on Alcoholism* som till dagens datum har sålt över 100 000 exemplar runt om i världen.

På 60-talet blev Mann kallad som expertvittne till Senatens speciella utskott för alkoholism och narkotika och lyckades få dem att ändra lagen om behandling av alkoholism och drogberoende. Utfrågningen sändes på nationell TV och Marty blev ett känt ansikte över hela USA.

Under resten av sin karriär turnerade Marty runt i USA och föreläste om sjukdomen på universitet, högskolor och i alla sammanhang där hon kunde nå ut med sitt budskap. Hon byggde nätverk med institutioner och organisationer. Hon skrev flera böcker och påverkade politiker att förändra lagstiftningen.

Marty Mann var en karismatisk, vacker, rolig och intelligent kvinna som vågade gå sin egen väg. Född vid förra sekelskiftet in i en samhällsklass med traditionella kvinnoroller vågade hon ta plats och skapa sig en egen karriär. Hon lyckades under sin livstid vända sin största svaghet och skam till en styrka, och blev en beundrad och välkänd talesperson för sjukdomen alkoholism under en tid då det var otänkbart att en kvinna ens skulle kunna utveckla alkoholproblem. Hennes arbete förde upp alkoholfrågan i den allmänna och politiska debatten i USA. Genom sitt kändisskap utmanade hon rådande normer i samhället men också inom sin egen organisation genom att bryta anonymiteten. I början av 1950-talet blev hon utnämnd till ”en av de tio viktigaste levande amerikanerna”. Hon var verksam i samhällsdebatten och inom AA fram till sin död 1980.

Astrid Lindgren

Av Frida Ohlsson Sandahl

Född 1907 växte Astrid Lindgren upp parallellt med kvinnorörelsen i Sverige. Hon besökte som ung en av dåtidens mest inflytelserika feminister, Ellen Key, i hennes hem Strand. Key var en aktiv samhällsdebattör som också engagerade sig i fredsfrågor och barns rättigheter. Hon grundade begreppet samhällsmoderlighet, som var ett sätt att beskriva hur kvinnors speciella egenskaper också skulle vara till nytta i samhället, inte bara inom familjen. Strategin var att visa att kvinnan skulle kunna bidra med något annat. På ett vis smart eftersom det inte handlade om att konkurrera ut männen, å andra sidan en fälla eftersom kvinnorna hänvisades till uppdrag som kodades som ”kvinnliga” arenor.

Samhällsmoderligheten var ett av argumenten som användes i rösträttsrörelsen, såväl internationellt som i Sverige. Feminismen har de senaste hundra åren använt olika argument för att driva rättighetsarbetet framåt. Astrid är alltså ung när kvinnan, via det som kallas för särartsfeminism, beskrivs som något annat än och väsensskilt från mannen. Hon är yrkesaktiv och framgångsrik när likhetsfeminismen vinner mark. Den utgår i stället från att alla människor i grunden är lika och har samma rättigheter. Denna omvälvande samhällsförändring gav säkerligen perspektiv som kom att påverka Astrid, såväl som andra samtida kvinnor, under hela livet.

Astrid Lindgren såg på Ellen Keys Strand uttrycket *Denna dag, ett liv*. Citatet används bland annat av Farbror Melker i Saltkråkan och har också betitlat Jens Anderssons biografi om Astrid Lindgren som utkom 2015. Genom det citatet kan hennes liv och verk sammanfattas – allt ryms. Här finns plats för både glädje och sorg, framgång och misslyckanden. Så kan även hennes berättelser och erfarenheter av alkohol beskrivas. Allt får plats.

Som ung var Astrid den första i Vimmerby att klippa håret kort och var ofta ute på dans. Hon ansågs vara något av en rebell och kallades för jazzböna, ett begrepp som beskrev en modern, modig flicka som tog för sig. Själv kommenterade hon epitetet i SVT's dokumentärserie *Astrid*, ”jag var nog litet det, en jazzböna. Det var inte riktigt fint att vara det, men det var roligt!”.

Det här var alltså 1920-tal då Sveriges kvinnor blev medborgare genom rätten att rösta. Sverige hade sin första folkomröstning – för eller mot införande av fullständigt rusdrycksförbud. Med knapp marginal röstade fler mot ett förbud. Kvinnor var generellt mer positiva än männen till ett förbud. Världskriget var över, ekonomin blomstrade och det fanns en tro om att skulle livet bli bättre. Efter rösträtten startades *Kvinnliga medborgarskolan vid Fogelstad*. Syftet med Fogelstad var att utbilda kvinnor i medborgarskap för att de skulle kunna delta i samhället. De som låg bakom skolan var i stor utsträckning samma människor som 1923 startade den samhällspolitiska tidningen *Tidevarvet*.

Astrid blev som 19-åring gravid med den 30 år äldre gifta chefredaktören för Vimmerby tidning. Skandalen var ett faktum. Återigen knyts Astrid liv ihop med den svenska femi-

nistiska historien – genom *Tidevarvet* fick Astrid hjälp med att hitta en plats där hon anonymt kunde föda. Eva Andén, som var den första kvinnan som var advokat, skrev ofta i tidningen och hjälpte Astrid att hitta fru Stevens där sonen Lasse bodde under sina första levnadsår.

Trots att Astrids liv är så innäslat i den feministiska kampen och att hon själv på många sätt lever utanför konventionerna är det svårt att hitta feministiska uttalanden från henne. Det är snarare andra frågor som väcker hennes politiska engagemang. Hon menar själv att det är hatet mot Hitler och nazismen som på allvar får henne att engagera sig politiskt.

Kanske är det talande att därför heller aldrig kallade sig feminist. Hon verkar inte ha velat vara en del av en uttalad rörelse, i alla fall inte när det kommer till jämställdhetsfrågor. Och ändå. Hennes böcker, hennes karaktärer och hennes sätt att leva var på många sätt en feministisk gärning i praktiken. Att hon begravdes just den 8 mars är heller ingen slump.

Astrid Lindgren är kvinnan som hade två jobb samtidigt. Hon är den som själv tog hand om familjen, då hennes man Sture (precis som hon själv) jobbade mycket och senare utvecklade alkoholism. Efter att Sture dog i alkoholrelaterade skador levde Astrid ensam. Hennes barn beskrev henne som att hon på många sätt levde fri från konventioner. Hon var mamman som till skillnad från de andra föräldrarna lekte med barnen i parken. Hon var också kvinnan som fortsatte arbeta hela livet ut.

Vi är många som har vuxit upp med och i relation till människorna i Astrid Lindgrens böcker. Utan att explicit benämna flickors rätt att vara starka eller pojkars rätt att vara svaga har hon gett en mångfald av karaktärer. Här finns den rika och den fattiga, berättelserna finns i storstad och på landsbygd. Det finns verklighetstroga berättelser och de som utspelar sig i en sagovärld. Det finns någon för alla att relatera till.

Den självständiga Pippi och den duktiga Annika är båda förebilder, men på skilda sätt. Dessutom finns de i en trio med något så ovanligt som en ensam pojke, till skillnad från alla dessa grupper (såväl i berättelser som i verkligheten) som består av ett gäng killar tillsammans med en ensam tjej. Vi har även fått Madicken, Kajsa, Lotta, Tjorven och Ronja. Att låta alla dessa modiga och självständiga flickor få plats är självklart en feministisk gärning. Likväl som att det är ett feministiskt agerande när hon ger plats för de ensamma, svaga och känslösa pojkar. Lillebror, som inte har någon kompis utöver (påhittade) Karlsson på taket, Rasmus som blivit lämnad på barnhem och den sjuka Skorpan som sedan hamnar i Nangijala.

Astrid värjer inte för verkligheten utan låter fattigdom, utsatthet och död få plats i berättelserna. Och mitt i allt finns barnen. Här finns berättelsen om den föräldralösa Kajsa som lämnats utanför en port i de fattiga kvarteren. Kajsa får bo hos damen hon lämnats hos, som hon kallar för mormor. Då mormor bryter benet och torghandeln över julen står på spel hjälper Kajsa till, därav namnet Kavat.

Här finns också berättelsen om Rasmus som växte upp på barnhem. Han längtar efter att bli adopterad, men alla vuxna verkar föredra söta flickor framför Rasmus. Till slut rymmer han från barnhemmet och slår följe med luffaren Paradis-Oskar.

Samtidigt är det viktigt att nämna att Astrid Lindgren dessutom skriver berättelser som i

större utsträckning präglas av lycklig barndom, såsom i böckerna om Bullerbyn eller Madicken.

Alkoholen finns på många sätt närvarande i Astrids böcker och även i idyllen finns berättelser om trasiga vuxna. Hos familjen Nilsson, som ironiskt nog bor på gården *Lugnet*, finns Abbes pappa som dricker alldeles för mycket. Precis som hos Kajsa är det torghandel som drar in pengarna och det är Abbe som tillsammans med sin mamma som sköter affärerna. I samma mörka ton kallar farbror Nilsson upprepade gånger sin fru för det rakt igenom kvinnofientliga ”Ärkemara”.

Utanför idyllen Bullerbyn finns en skomakare som barnen passerar på väg till skolan. I samma ironiska anda heter han Snäll. Skomakare Snäll är alkoholiserad och mycket vresig mot barnen. Han är heller inte särskilt snäll mot sin hund Svip, som så småningom hamnar hos Olle i Bullerbyn.

En berättelse som faktiskt uttalat tar upp frågan om alkohol och nykterhet är den som resulterar i att både Emil och Griseknoen avlägger nykterhetslöfte. I Emils familj är de nykterister. Trots det brygger Emils mamma körsbärsvin till fru Petrell. Emil får i uppgift att gräva ner de jästa bären och får sällskap av Griseknoen. Grisen får smaka. Sedan gör hönsen och Emil detsamma. Ryktet om att Emil varit onykter sprider sig och dagen efter får familjen Svensson besök av tre representanter från Lönneberga godtemplarförening. Astrid skriver att ”Godtemplarna arbetade nämligen på att få bort det förskräckliga supriet som gjorde så många människor olyckliga förr i tiden och gör så än i dag förresten.” Det hela slutar med att både Emil och Griseknoen avger nykterhetslöfte för hela livet. Dessutom slår Emil sönder fru Petrells vinflaskor eftersom han lovat att verka för nykterhet. Detta går att se som ett inlägg i debatten, eller så är det snarare en bild av hur samhället såg ut, där nykterhetsrörelsen var en viktig del.

De flesta vuxna som dricker porträtteras ändå som varma. Det är som att hennes berättelser tillåter att alkoholen och beroendet får plats, men inte i form av elakhet eller ondska. Utan snarare på ett förlåtande sätt. Ondskan, fattigdomen och döden finns med på andra sätt. Eller är hon bara naiv? Hennes dotter Karin beskrev hennes relation till alkohol i böckerna som att Astrid ”hade på sätt och vis en oseriös inställning till drickandet i böckerna. Det är med ett slags överseende som hon beskriver människor som dricker för mycket.” Trots att hennes man Sture utvecklade alkoholism och dog i förtid, liksom hennes son Lasse, var Astrid inte själv nykterist. Enligt hennes dotter drack hon gärna ett glas rödvin.

Finns det då en moral kopplad till alkohol i Astrid Lindgrens böcker? I dokumentärserien *Astrid* menar kulturskribenten Per Svensson att det inte går att överskatta hennes påverkan på (barns) moralsyn i Sverige. Av den anledningen känns det märkligt att hon inte skulle ha sagt något om alkohol, som också innefattade ett rätt eller fel. Under flera år brevväxlade Astrid med Sara Schwardt, en brevväxling som började med att Sara som 12-åring skriver till Astrid för att få en filmroll. Deras kontakt varade under flera decennier och där går det att finna en tydlighet i vad Astrid tycker. Hon skriver att ”jag vet så enormt mycket om det där med alkohol. Var rädd om den där klara vettiga logiska hjärnan du har och solka inte ner den med sprit.”

Astrid Lindgrens produktion är oerhört stor och det är svårt att ge en heltäckande bild. Men trots hennes ställningstagande för barns och djurs rättigheter är det svårt att finna något entydigt om alkohol i barnböckerna. Alkoholen finns, precis som i verkligheten, i allra högsta grad närvarande. Det är som att hon genom att beskriva vuxnas (illa) beteende rakt upp och ner samtidigt står på barnets sida. Såhär är den krassa verkligheten. Sedan får hennes barnkarakterer på olika sätt ge hopp om livet. Även i de mörka stunderna präglade av vuxnas frånvaro och misär finns det glädje och möjligheter. Hon viker aldrig från barnets sida, utan visar snarare på alla barns, oavsett könsidentitet, kraft. På så vis blir hennes verk ännu mer radikala.

Referenser

Astrid. 2014. SVT. 2014-12-25. <http://www.svt.se/astrid/en-berattelse-om-astrid-lindgrens-liv-och-tid>

Larsson, Lisbeth. 2015. Jens Andersen | Denna dagen, ett liv. *Göteborgs-Posten*. [Online] <http://www.gp.se/kulturnoje/recensioner/bocker/1.2589905-jens-andersen-denna-dagen-ett-liv> (Hämtad 2015-10-07)

Lindström, Lars. 2014. Det tragiska slutet för Astrids kärlek. *Expressen*. [Online] <http://www.expressen.se/nyheter/dokument/det-tragiska-slutet-for-astrids-karlek/> (Hämtad 2015-10-07)

Lindström, Lars. 2014. Astrid Lindgrens okända sidor. *Expressen*. [Online] <http://www.expressen.se/nyheter/dokument/astrid-lindgrens-okanda-sidor/> (Hämtad 2015-10-07)

Schottenius, Maria. 2014. En annan Astrid Lindgren än sagotanten. *Dagens Nyheter*. [Online] <http://www.dn.se/kultur-noje/en-annan-astrid-lindgren-an-sagotanten/> (Hämtad 2015-10-07)

Svensson, Per. 2014. Ny biografi om Astrid Lindgren – ”bli överraskad, omtumlad, varm, tårögd”. *Sydsvenskan*. [Online] <http://www.sydsvenskan.se/kultur--nojen/bocker/bokrecensioner/astrid-den--andra/> (Hämtad 2015-10-07)